

MARKSISTLIKUST ATEISMIST MASSILISE EBAUSUNI ¹

MÕNINGAID TÄHELEPANEKUID RAHVAPÄRASE ATEISMI KOHTA XXI SAJANDI ALGUSE EESTIS

Atko Rimmel

Pärast Eesti taasiseseisvumist, mil ateistliku mõtteviisi kohustuslikkus ühes nõukogude perioodiga on jäänud minevikku ning ka riiklikule ideoloogiale oponerimine ei ole enam ühiskondlikuks normiks, kostab sellegipoolest iga natukese aja tagant religiooniküsimuste üle arutlejate seast hääli, mis kinnitavad, et „eestlased on ateistid; usu möga meid ei köida“.² Kindlust sellele veendumusele lisavad erinevat laadi sotsioloogilised uurimused, mille meediasse paisatud kildude tulemusena on – küll peamiselt Eestis endas – levinud Eesti kui „maailma kõige uskumatumana riigi“³ kuvand, mis sai tuule tiibadesse pärast 2005. aasta Eurobaromeetri

¹ Uurimistööd on toetanud Eesti Haridus- ja Teadusministeerium, sihtfinantseeritav teadusteema SF0180026s11, ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria tippkeskus). Autor avaldab tänu ka kolleegidele Lea Altnurmele ja Priit Rohtmetsale. Artikli pealkiri on laenatud Toomas Paulilt, kes on irooniliselt soovitanud täiendada ateismiajaloolase Lembit Raidi monograafiat „Vabamõtlejate ringidest massilise ateismini“ (1978) sellenimelise peatükiga, „kus oleks kirjeldatud, mis on juhtunud Eestimaal pärast traditsionaalse religiooni väljajuurimist ning võitleva ateismi vaikset väljasuremist“ (Toomas Paul, „Eesti kirikulooga tegelemisest“, *Kultuurileht*, 23. august 1996).

² Kommentaar artiklile „Marjah’ piirkonnas käivad veel üksikud tulevahetused“ (<http://afganistan.postimees.ee/224963/marjah-piirkonnas-kaivad-veel-üksikud-tulevahetused/>) (15.02.2010)

³ Otsetsitaat 2011. aasta religiooniõpetuse olümpiaadile esitatud esseest. Kuigi Eestit siin-seal küll mainitakse, on rahvusvaheliselt enim sekulariseerunud riikide renomee hoopis Tšehhil ja Põhjamaadel, vt nt Phil **Zuckerman**, *Society without God: What the Least Religious Nations Can Tell Us About Contentment* (New York: NYU Press, 2008). Ka järgnevad Gallupi ja Eurostati uuringud on Eesti sellelt kahtlase väärtusega troonilt tõuganud, nt 2010. aasta seisuga oli Eurobaromeetri eriuuringule tuginedes (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_341_en.pdf, lk 205) enim ateiste Prantsusmaal (40%) ja Tšehhis (37%), Eesti oma 29%-ga jagas Norraga 5.-6. kohta. Seevastu 2012. aasta Gallupi uuring religiooni tähtsusest igapäevaelus sätis Eesti oma

uuringut. Kuigi mõlemad väited seisavad savijalgadel nii religiooniloolisest kui ka religioonisotsioloogilisest perspektiivist vaadelduna, toetavad seda laadi seisukohti lisaks ajakirjanduslikule pealiskaudsusele veel mitu religioonikriitilist traditsiooni, mis XXI sajandi alguseks siinset vaimu-elu ühel või teisel moel on mõjutanud. Käesolev artikkel püüab leida vastust küsimusele, mida usuvad ateistid tänapäeva Eestis, ning kui võimalik, siis tuvastada, millisest religioonikriitilisest traditsioonist need seisukohad pärinevad.

TAUSTAST

Eestis levinud mõttevooludes sisalduvad religioonikriitilised elemendid eelkõige erinevates ateistlikes traditsioonides, mida võib lähiajalost leida kolm. XIX sajandi lõpus jõudis siia vasakpoolsest, valdavalt marksistlikust ühiskonnateooriast mõjutatud religioonikriitiline suund, mille suhteliselt robustne ja tuntavalt ideoloogiline (religiooni „klassiolemust paljastav“) argumentatsioon jäi suuresti muutumatuks kuni nõukogude perioodi lõpuni. Sellele, ka vulgaarateismi nime all tuntud suunale sekundeeris alates 1950. aastaist edasiarendatud versioonina „teaduslik ateism“, mille eesmärgiks oli „teaduslikku maailmakäsitlust“ levitades ning religiooni sotsiaalteaduste abil uurides selle peatsele kadumisele kaasa aidata. Et teadustegevuse tulemused olid poliitiliselt tugevalt kallutatud, oli teadusliku ateismi puhul tegu pigem poolteadusliku distsipliiniga. Ametliku ideoloogiaga seotuse tõttu ei olnud ateistliku mõttelaadi renomee pärast Nõukogude Liidu lagunemist kuigi kõrge, kuid mida kaugemas minevikku see aeg jääb, seda enam on ateistlikke seisukohavõtte taas kuulda. Soodsa pinnase selleks on loonud nn „uusateistlik“ liikumine, mis vallandus USAs ja Inglismaal reaktsioonina 2001. aastal toimunud terrorirünnakutele ning mis on viimastel aastatel interneti ja üksikute eestindatud teoste kaudu läänest siia levinud.

Neid kolme traditsiooni olen lähemalt käsitlenud Ajaloolises Ajakirjas ilmunud artiklis „Ateistlikud traditsioonid Eestis“,⁴ mida võib pidada käesoleva artikli sissejuhatuseks – või ka vastupidi, käesolevat artiklit

18%-ga Taani järele (17%) teiseks (<https://worldview.gallup.com/default.aspx>).

⁴ Atko **Remmel**, „Ateistlikud traditsioonid Eestis“ – *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2012), 309–336.

selle täienduseks. Eesmärgiga leida eelmainitud ateismide sisulisi sarnasusi ja erinevusi, võrdlesin neisse traditsioonidesse kuuluvaid teoseid. Analüüsi tulemusena selgus, et eri ateistlike koolkondade vahel on suhteliselt raske vahet teha, sest väited olid kas sarnased või täiesti samad. Kõik kolm kinnitasid kõrgema entiteedi puudumist, religiooni kahjulikkust, kalduvust vägivaldale ja religioosse moraali silmakirjalikkust, samuti esitati konflikti kui religiooni ja teaduse ainuvõimalikku suhet. Usklikke peeti üksmeelselt rumalaks ja piiratuks, sellele vastandati ateismi positiivne korrelatsioon tervemõistuslikkuse ja haritusega. Sarnasus valitses ka argumenteerimisstiilis ja -võtetes, eelkõige torkas silma maailma mustvalge kujutamine ühes läbiva meie-nende vastandusega, retoorika oli nii polemiseeriv kui ka apologetiline. Andmeid tõlgendati ideoloogiliselt, kuid seda püüti varjata, näidates oma seisukohti normaalsete, ainuvõimalike – kuid eelkõige teaduslike. Ründava stiili ja demagoogiliste väitlusvõtete poolest sarnanesid enam uusateism ja vulgaarateism; teaduslik ateism vaatles oma objekti märksa soliidsema rahuga. Olulise erinevusena tuleb uusateismi puhul siiski märkida küsimuste populaarteaduslikku ja poleemilist käsitlemist seal, kus vulgaarateism piirdus ainult kinnitusega väite teaduslikkuse kohta. Peamised erinevused ateistlike traditsioonide vahel paistsid silma eelkõige väidete põhjendustes – nõukogude ateismid lähtusid marksistlikust arusaamast (religioon kui sotsiaalne nähe), uusateism aga üpris rangelt loodusteaduste andmetest (religioon kui evolutsiooni kõrvalprodukt).

Nimetatud ateistlike koolkondade kõrval mõjutab suhtumist religiooni ka eesti rahvuslik narratiiv. Ehkki religiooniküsimused ei olnud rahvusmüüdi tekkeprotsessis kuigi olulised ega ole seda olnud ka hiljem, on rahvusmüüdi üldine kontekst religiooni mõistmisel ja mõtestamisel väga suure mõjuga, sest kiriku- ja kristlusekriitilistel motiividel on selles oma kindel koht. Põhjused ja täpsemad asjaolud, kuidas see suhtumine välja kujunes, pole akadeemilises kirjutuses aga kuigivõrd tähelepanu saanud ning paraku pole seda võimalik täpsemalt käsitleda ka käesolevas artiklis.⁵ Olulisemate teetähistena võib siiski ära märkida „kuldse esiaja“

⁵ Üldise ülevaate religiooni ja rahvusmüüdi seostest annab Kaja **Karo**, „Rahvuslikud narratiivid ja religioon“ – *Mitut usku Eesti. valik usundiloolisi uurimusi: kristluse eri*. Toim Lea Altnurme (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007), 14–27; vt ka Veiko **Vihuri**, „Eestlane ja ristiusk kirikutegelaste pilgu läbi“ – *Astu alla rahva hulka: artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012).

ja Liivimaa ristisõdade kui siinsete rahvaste vabaduse eest võitlemise kujutelma, mis pärineb baltisaksa literaadilt Garlieb Merkelilt ja pani aluse uuele suunale Eesti ajaloo käsitlemisel. Teine oluline moment oli XIX sajandil aset leidnud rahvaluulekogumine, mille üheks oluliseks tulemuseks oli arusaam läbi sajandite püsinud suulisest pärimusest, mis justkui sidunuks kaasaega muistse vabaduseperioodiga. Seetõttu hakati kõike näiliselt mittekristlikku pidama „muistseks“ ning vastandama peavoolule, aimamata, et tegu on muundunud kristlike elementidega.⁶ Mõju avaldasid ka mõne ärkamisaja olulise figuuri kirikuvastane hoiak, vasakpoolsete ideede levik XX sajandi alguses, 1905. aasta revolutsioon ühes oma järelkajadega ning kirjanike-publitsistide suur roll rahvusmüüdi kujundamisel ja levitamisel, mis kinnistus oma lõplikul kujul viimastel aastatel enne II maailmasõda – see nimistu ei ole veel kaugelki täielik. Tuleb nõustuda Marek Tammega, et üldjoontes ei ole seda suutnud murda ega ümber kujundada ei nõukogude periood ega ka uue riikliku iseseisvuse aeg.⁷ Rahvuslikus narratiivis esinevaid religioonikriitilisi motiive ei olegi siinkohal mõtet täpselt välja tuua – üpriski adekvaatse ülevaate neist saab allpool analüüsi tulemusena.

METOODIKA JA ALLIKAD

Mitmel põhjusel ei ole artikli alguses püstitatud küsimusele vastamine lihtsaimate killast. Esiteks on erinevate ateismide väidete suhteliselt raske vahet teha, teiseks ei ole aga konkreetselt ateismiuurimusi Eestis viimasel ajal läbi viidud. Seetõttu tuleb kasutada kaudsemaid allikaid ning kombineerida eri uurimismeetodeid.

Artikli esimese osa allikabaasi moodustavad aastaist 2009–2012 pärinevate religiooniga seonduvate juhuslikult valitud ajaleheartiklite kom-

Rahvusmüüdi kujunemise kohta laiemalt vt *Vikerkaar* 2003, nr 10/11 ja Marek **Tamm**, *Monumentaalne ajalugu: esseid Eesti ajalookultuurist*. Loomingu Raamatukogu 2012, 28-30 (Tallinn: Kultuurileht, 2012).

⁶ Tõnno **Jonuks**, „Rahvuslus ja muinasusund: religioon eestlase loojana“ – *Ajalooline Ajakiri* 3/4 (2012), 273.

⁷ Marek **Tamm**, „Monumentaalne ajalugu. Mida me mäletame Eesti ajaloost?“ – *Vikerkaar* 10/11 (2003), 60.

mentaariumid, mille kohta on tehtud kvalitatiivne analüüs.⁸ Et internetikommentaariume ei peeta tavaliselt kuigi esinduslikuks valimiks ning et tegu on kvalitatiivse, mitte kvantitatiivse uurimusega, mille kohta on õigustatult väidetud, et selle põhimõtted pole veel üldise teadmisenä levinud,⁹ siis tuleb lisada mõned selgitused. See osa artiklist ei ütle mitte midagi kommentaariumeis esinevate seisukohtade leviku ulatuse ega ka selle kohta, milliseid seisukohti esindab keskmine Eesti ateist; see annab ülevaate, millised seisukohad on levinud ateistlike kommentaaride autorite seas. Suure tõenäosusega on nende puhul tegu suhteliselt marginaalse ning ilmselt ka suhteliselt radikaalse osaga Eesti ateistidest, kuid teatud üldistusi võib selle pinnalt muidugi teha – kuigi utreeritud, viitavad esindatud seisukohad siiski üldisemalt levinud motiividele. Mis puudutab anonüümse internetifoorumi kasutamist allikana, siis see, mis kvantitatiivse uurimuse seisukohast oleks nõrkuseks, on praegusel juhul hoopis plussiks – mõtteavaldustel ei ole etteantud piire pikkusele ega sisule (nt ei kammitse sotsioloogilise küsitluse etteantud küsimused), mistõttu esile tuleb just täpselt see, mis inimestel religiooniteemadega seostub.

Artiklite kommentaare olen vaadelnud, ise diskussiooni sekkumata, enamasti samal päeval artikli ilmumise või üks-kaks päeva hiljem, mil kommenteerimisaktiivsus on kõige suurem (võimalikud hilisemad kommentaarid seetõttu valimisse ei kuulu). Kuivõrd huvi on olnud suunatud eelkõige ateistlikule argumentatsioonile, siis on talletatud vaid need, mis seda laadi seisukohti sisaldasid – kommentaaride üldarv, ateistlike kommentaaride suhtarv ülejäänutega jms on vaatluse alt välja jäetud. Analüüsimisel on kasutatud kontentanalüüsi, kommentaaridest on eristatud konkreetsed ateismiteemalised väited (kokku 425) ja need temaatiliselt grupeeritud, kusjuures osa väidetest paigutus korraga mitmesse kategooriasse (nt vägivald ja Eestiga seonduvad teemad). Näitlikustamiseks toodud väidete sõnastus ja interpunktsioon on üldjuhul muutmata, harva on neid ruumi kokkuhoiu nimel ümber sõnastatud. Nende seas on palju küsi-

⁸ Artiklite nimistu ja ilmumisaeg on toodud artikli lõpus, alalõigus „Kasutatud materjalid“. Valimist on kõrvale jäetud internetifoorumi www.skeptik.ee ja selle Facebooki ekvivalendi religiooniküsimusi puudutavad postitused, seda nii väikesearvilise kommentaatorite hulga, konkreetselt uusateistliku suunitluse kui ka käesoleva artikli piiratud mahu tõttu.

⁹ Lea **Altnurme**, „Mida võiks kirik teada eestimaalase individuaalsest religioossusest“ – *Astu alla rahva hulka: artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012), 198.

tava väärtusega või otseselt ekslikke seisukohti, kuid väidete tõesuse või mittetõesuse uurimine ei kuulu käesoleva artikli fookusesse, ehkki siinseal olen paarisõnalise kommentaari lisanud. Kuigi artikli esimese osa rõhk on kvalitatiivsel analüüsil, on parema ülevaate nimel lisatud sektoridiagramm kommentaarides esinevate ateistlike teemade protsentuaalse jaotusega.

Artikli teise osa moodustab kvantitatiivne analüüs, mis annab ateistlike seisukohtade pooldajaist ülevaate sotsioloogilise küsitluse alusel ning võimaldab neid paigutada üldisemasse religioosesse konteksti. Analüüs baseerub 2010. aastal läbiviidud sotsioloogilise küsitluse „Elust, usust ja usuelust“ (EUU2010) andmetel, mis eristub varasematest samanimelistest uuringutest (1995, 2000 ja 2005) tänu sellesse lisatud „kirikuväliseid religioosseid tõekspidamisi puudutavatele küsimustele“.¹⁰ Analüüsitud on andmebaasi küsimusele nr 27 „Sõltumata sellest, kas Te olete mõne kogudusega liitunud või mitte, kas peate end...“ vastanute seast ennast „veendunud ateisti“ või „ateismi poole kaldujana“ identifitseerinute vastuseid. Küsimustiku mitmesugustes vastustes ilmnevaid gruppidevahelisi erinevusi võrreldi üldistatud lineaarsete mudelite abil; väljatoodud erinevused on statistiliselt olulised (st erinevad juhuslikest), kui olulisuse tõenäosus $p < 0,05$. Kolmetasemelist sõltuvat tunnust „usuline identiteet“ (ateist, usklik või ükskõikne) modelleeritakse teistest kriteeriumidest sõltuvana.

ATEISTLIKE KOMMENTAARIDE TEEMAD

Rumalus, piiratus, harimatus ja nõdrameelsus

Ilmselt seetõttu, et usklikkust tajutakse normist hälbivana, esines kõige enam väiteid usklikke rumaluse ja harimatuse kohta („Need lollakad usklikud on pimedusega löödud ja elavad ikka veel koopa ajastul. Normaalse mõistusega, haritud inimene, pole nii loll, et võtab tõe pähe mingit sajan-dite tagust muinasjuttu.“; „Massiliselt usklikke – massiliselt harimatust!“),

¹⁰ Ankeedi koostas Eesti Kirikute Nõukogu ja uuringu viis läbi sotsiaal- ja turu-uuringute firma OÜ Saar Poll. Uuringu kohta vt täpsemalt Liina **Kilemit**, „Sotsioloogilised uuringud Eesti Kirikute Nõukogus 1995–2010“ – *Astu alla rahva hulka: artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012), 17–23.

kuid väga tihti seostati seda ka vaimsete puudujääkide ja piiratudusega („kas nüüd hakkab pihta jälle see vägivaldne nõdrameelsuse propageerimine? teadupärast piiravad kõik usud inimest“; „mida nõrgem mõistus, seda suurem usk,,,,, see on fakt“). Nii mõnigi kommentaar käsitles usklikkust patoloogilise väärenguna („ligi 70% inimestest on ajuehituslikult usklikud. mis tähendab, et nad ei suuda kogetud reaalsust endas säilitada-mäletada ja vastuolulisust välistada, usklikkus on 70% inimeste poolnõdrameelse aju suurlevinud ja looduseadusjõuline parandamatu omapära. õnneks on inimkonnas olemas ka 30% reaalsusest lähtujaid, sest muidu elaksime ikka veel puu otsas või koopas“). Läbivateks motiivideks olid usklikkus kui ebakindlus ja võimetus oma eluga ise toime tulla („Elage oma kirikutes ja jätkke endaga toimetulevad inimesed rahule“).

Pettus, manipuleerimine, ajupesu

Rumaluse ja harimatuse järel esinemissageduselt teisel kohal on arusaam religioonist kui masside manipuleerimisega seotud fenomenist. Karl Marxi maksimi „Usk on oopium rahvale“ korrati sõna-sõnalt küll suhteliselt harva, kuid usklikkuse ja erinevate toksiliste ainete vahel nähakse siiski konkreetset seost („Kogu see usu jura? Kas inimene kes pole just narkouimas saab sihukese kammajaaga kaasa minna“, „Ükski kaine inimene ei lähe kirikusse“). Levinuimaks terminiks on „ajupesu“, mistõttu erinevalt teistest teemadest, kus suhtumine on pigem põlglik, on siin märgata otsesest hirmu – seda peamiselt noorte ja religiooniõpetusega seotud küsimustes („usuhullude kätte ei tohi lapsi usaldada!“).

Valdavalt on argumendid suunatud kristluse vastu. Eriti suure tähelepanu saavad paavst („kriminaalse kuridegeliku usuorgani juht“) ja Vatikan, millel on ilmselt kaks põhjust – esmalt positsioon tagurliku mainega organisatsiooni suunajana; teisalt aga nõukogude perioodist pärinev Vatikani materdamise traditsioon, mille põhjuseks oli katoliku kiriku antikommunistlik positsioon. Oma osa saavad ka islam ning mõned tugevama kuvandiga uususundid (nt Jehoova tunnistajad), harvemini märgitakse uue vaimsuse (*new age*)¹¹ esindajaid („Vahet pole keda sa tunnistad – jehoovat, pendli-Veeliisit või tolmumejate müüjat“). Aeg-ajalt

¹¹ Vt Lea **Altnurme**, „Uus vaimsus – mis see on?“ – *Mitut usku Eesti 3* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013).

esineb ka „vabamüürlaste ülemaailmse vandenõu“ motiiv.

Manipuleerimise lõpliku eesmärgina nähakse kasumi saamist („aadete, hariduse jms varjus käsi rahva rahakotti!“, „kirik on lammaste arvelt rahategemise viis“), ehkki selle teenimise meetoditest kuigivõrd juttu ei ole („tassivad raha kokku nagu kratid“) – vaikiva eeldusena on selleks liikmemaksude korjamine, mistõttu uususundite näited üldistatakse religioonile laiemalt („See on ju äriprojekt ajukääbikute kulul elamiseks. „Tunnistajad“ annavad ju kogu oma sissetuleku sektile ja saavad pisku tagasi“). Selles kontekstis mainitakse vahel harva ka indulgentsse.

Huvitaval kombel käsitletakse ajupesu või religioosse propagandana igasuguseid religiooniteematikat puudutavaid uudiseid, nt jõuluteemalisi teadaandeid („dziisas vhaikin kraist... mis neil usuhulludel nüüd viga hakkas? kolm uudist järjest mingi ajupesu käib“; „See on jälle see iga aastane usu kampaania ,kus püütakse lolle kärbeid paberi peale“), ja sellise suhtumise tõttu kerkib regulaarselt esile küsimus, miks religiooniteemad ajakirjanduses üldse kajastust leiavad („ma tahaks kysida, et kas delfi on erateevõte või teatud usupropagandistide käepikendus?“).

Moraal (silmakirjalikkus, sallimatus)

Suhteliselt levinud on kiriku ja religiooni seostamine silmakirjalikkuse ja pahatahtlike kavatsustega. Sellest lähtuvalt tõlgendatakse läbikukkunud kiriku ja religiooni katseid olla „moraalse majaka“ rollis („No vabandage väga, aga see „moraalse majaka roll“ on täielik naerukoht!“, „kirik ei saa kunagi olla majakaks, sest põhineb dogmadel“), levinud on ka kiriku ja kristluse seostamine otseselt kurjusega („mina lugesin piiblit ja leidsin just sealt KURJUSE lätted“, „lõpetada oma silmakirjalikkuse ja kurjuse levitamise organisatsiooni tegevus“). Kiriklikku moraali tõlgendatakse irooniliselt ning peaaegu alati patukahetsuse kontekstis, usklike eelduslik moraalnormidele mittevastamine tuvastatakse silmakirjalikkusena („Ristiusu järgi – varastage, tapke, vägistage. Kui pihite ja kahetsete – kõik saate andeks! Kõige silmakirjalikum usk maailmas!“). Sarnaselt uusateistliku retoorikaga tuuakse moraaliküsimustes mõnikord välja, et kristlased peavad end ülejäänud inimestest paremaks („need usutege-lased on ikka ilgelt silmakirjalikud – paavst ütleb et kõiki tuleb austada a ise nad inimestesi kes pole ristitud ja nende muinasjuttudesse ei usu ei pea millekski“). Üsna levinud on väide, et eetika ja moraal on üldinimlikud,

sellest aga tuletatakse mitmelgi korral järeldus „kirik on alati püüdnud neid mõisteid kasutada tööriistana rahvaga manipuleerimisel“.

Vägivald

Religiooni ja kiriku seosed vägivaldaga tulenevad peamiselt ajalooga seotud põhjendustest, eelkõige ristsõdadest („Usuga seostuvad ususõjad, julmused, pedofiilia,...“), mistõttu on väga levinud ususõdade kui ajaloosuurimate inimkaotuste põhjustajate motiiv („Usu nimel, on sajandeid tapetud inimesi rohkem, kui ilmasõdades langenud. Verejanulised inimesed“). Seetõttu käsitletakse usklikkust ja uskumist vaenu õhutava ning vägivaldala poole kallutatavana („Usk oli ja on tänase päevani kõige võikamate tapatalgute korraldamise põhjuseks“), millega tänapäevases kontekstis seostub islamiterrorism. Kõige verejanulisema religiooni tiitel on siiski vaieldamatult kristluse käes, mida toetab ka sõjajärgsest perioodist pärit vulgaarateistlik näide Saksa sõdurite vööpännaldel olnud teksti kohta („Gott mit uns“).

Ajalugu

Ajalooliste teemade puudutamisel on üks läbivaid motiive „keskaeg“, mida renessanslikus võtmes mõistetakse „pimeda“, „ebateadusliku“ ja arengut pärssivana („kirik tekitas sajandeid kestnud pimeda ajajärgu inimkonna ajaloos“; „Tundub et ajaloo tundmine piirdum usklikel kahjuks ainult piibliga. Ja see on täielik keskaeg, inimkonna progressi seiskumine ja kogu reaalsuse veepotist alla lasmine“), religioossust nähakse minevikku kuuluvana, millel ei tohiks olla kohta inimkonna tänapäevase arengutaseme juures („kiriku koht on ajaloo prügikastis“; „et 21saj. ikka veel nii palju lolle on“).

Ajaloo teemade hulka kuulub ka võitlus erinevate sündmuste, nt jõulude kristliku käsitluse vastu („Kristlased on vere ja mõõgaga toppinud oma religiooni tähtsaima püha „paganliku“ tähtsaima pühaga samale ajale, et selle abil endale populaarsust võita“), millega seoses väljendatakse tihti oma vastumeelsust selle püha vastu üldiselt („Jõulud Eesti moodi – telekast saab vaadata Home Alone filme ja ajakirjanduses kaagutavad usufanaatikud mingitest jeebustest ja rääkivatest madudest. Ja nii igal aastal.“)

Seksuaalsed väärastumused

Vaimulike seksuaalelu on alati olnud ateistlike kommentaaride autorite huvi keskmes ning kuivõrd usklikkust ei tajuta normaalsena, siis seostatakse seda valdkonda erinevate perverssustega. Sellistele teemaarendustele annavad hoogu skandaalid, mille põhjal tehakse üpris kaugeleulatuvaid järeldusi („Enamus kristlikest kirikuõpetajatest on pedofiilid. See on fakt!“, „usklikud on pedofiilid“). Peamine motiiv on lastega seonduv seksuaalvägivald („Selle karja pedofiilide valitsemisele tuleb lõpp teha“), millega seoses rünnatakse üpris tihti paavsti („pervertide juht“), kuid tähelepanuta ei jää ka „kõikvõimalik kloostriprostitutsioon ja munkadevaheline pederastia“.

Teaduslikud seisukohad religiooni ja jumala küsimustes

Ehkki teadust ja teadmisi vastandatakse usklike rumalusele, ei olnud teadusliku argumentatsiooni alagrupi moodustamine võimalik valimi puudumise tõttu. Kogu materjali seas oli teadust puudutavad seisukohti kokku viis, millest kolm naeruvääristasid teoloogiat teadusliku distsipliinina, üks sõnastas teaduse ja religiooni konfliktimudeli ning üks kinnitas, et kõikidel maailmas toimuvatel sündmustel ja protsessidel on teaduslik seletus. Seega piirdub teadmiste ja teaduse poolt argumenteerimine usu, usklike ja kiriku üpriski robustse kriitikaga. Paljude jaoks ilmselt ongi tegu sünonüümse tegevusega, sest nii teaduse ja religiooni vastuolu kui ka religiooni teadust pärssivat iseloomu peetakse kirjutamata seaduseks, mille üle pole mõtet arutledagi.

Filosoofilised argumendid

Sarnaselt teadusliku lähenemisega olid valimis väga nõrgalt esindatud religiooni- ja ateismiküsimustega seonduvad filosoofilised küsimusepüstitused. Enamasti olid need vormistatud retooriliste küsimustena: „Ma ei ole oma veerandsaja eluaasta jooksul aru saanud, mismoodi on võimalik üldse mingisugust jumalat uskuda. Sest jumalat ei ole olemas, realselt“, „selline pealkiri lihtlabane jumalapilkamine“ – Kuidas sa pilkad midagi, mida poel olemas?“. Uskmatus põhjendusena tuuakse välja metafüüsiliste spekulatsioonide alaväärtuslikkus („Väga raske on uskuda mingisse

amorfssesse olendisse, keda keegi pole kunagi isegi mitte näinud“, „Enne usun päikesesse ja kuusse, kui mingisse väidetavasse mehesse taevas“), kuid enamasti oma seisukohti ei põhjendata, mistõttu kriitika ei ole kuigi konstruktiivne („Maha see usk!“).

Ateismi defineerimine

Väga üksikutes kommentaarides on juttu ateismi olemusest ning sellest, millisena seda mõistetakse. Selle vähese info põhjal leiab kinnitust väide, et ateismi tajutakse normina ning seda seostatakse ratsionaalsuse („Ateism ei ole ajupesu. See on faktidel ja tõendamisel põhinev maailm. See on see maailm, kus sina elad täna“) ja haritusega („Ateismi ei saagi peale suruda, see juhtub iseenesest, kui inimene järjest harib ennast“). Ühtlasi väideldakse ateismi käsitlemise vastu religioonina, mille juures distantseeritakse end „Nõukogude ateismist“, mille paralleelid religiooniga olid väliste tunnuste põhjal ilmsemad; samuti ei nähta end nõukoguliku ateistliku traditsiooni kandjatena („Tee omale palun terminid selgeks, see nö. „Nõukogude atesim“ oli tegelikult anti-teism ja sellel ei ole peale religiooni eitamise MITTE MIDAGI ühist tõelise, ratsionaalsetel alustel põhineva ateismiga“). Nagu ka kommentaaride üldine stiil, järgib ateismi definitsioon meie-nende dihhotoomiat („Ateism pole hullus vaid ratsionaalsus. Ateism pole religioon vaid religiooni puudus“).

Eestiga seonduvad teemad

Eestiga seoses esinevad peaaegu kõik ülalpool eristatud teemad, mille juures on märgata rahvusliku narratiivi erakordselt tugevat mõju. Õigupoolest mõistetaksegi kogu religiooniprobleematikat suuresti ainult rahvumüüdi kontekstis, kuid täiesti vältimatu on see Eestiga seotud küsimusis. Seetõttu on enamik Eestit puudutavaist kommentaaridest justkui õpikust maha kirjutatud¹² ja esinevad ka suhteliselt sarnases sõnastuses, puudutades peamiselt Eesti ajalugu.

Kui üldiselt on enamlevinud ateistlikuks motiiviks usklike rumalus, siis Eestiga seonduvalt esineb kõige tihedamini kristluse kui eesti rahvale

¹² Rahvumüüdi seisukohtade arengu kohta vt Kristi **Kukk**, „Mütologiseeritud ajaloo rollist eesti rahvuse arengus“ – *Vikerkaar* 10/11 (2003), 98–107.

olemuslikult võõra („Eesti pole kristlik rahvas!“, „see on ebaloomulik meie tavadele, meie arusaamale elust“, „Meil ei ole tarvis VÕÕRAID mõtteid“) või ka vaenuliku õpetuse motiiv („Ja siin ka püüavad ristikoerad samuti omakultuuri hävitada muuta eestlasi näotuks ühetaoliseks rahvamassiks suures euroopas“) – mõne kommentaatori arvates ongi tegu vastanditega („rahvusmõte ja vabadus on vastand igasugusele ristiusele ja palvevendade ideoloogiale“). Sama mündi teise poolena esitletakse eestlasi põliselt kristlust vaenava või põlgavana („meie esivanemad, kes hoidsid alles oma rahva vabadusesädet südames ja viha kristlaste vastu“, „eestlaste kultuuripärandi lahutamatu osa on pappe pilgata“). Huvitav on asjaolu, et algsest rahvusmüüdis sisaldunud saksavaenulikkus on nüüdseks teisenenud kristlusevaenulikkuseks ning esineb seostatuna müüdi teiste osistega, nt sissetungijate poolt katkestatud muistse riikluse ja peagi saabuva kultuurilise plahvatuse motiiviga („kristlased hävitasid ära kõik selle mille alusel oleks meil endal kujunenud oma kiri ning riik. Kristlased on meile võlgu selle“), mis on samuti üsna levinud. Kristlusevaenulikkusega seostatakse ka Suure Lahingu motiiv („Vabadussõda oli muistse vabadusvõitluse jätk ja Võnnu lahingu löödi kristlike anastajate väed puruks“).

Kristlusele oponentimisel on väga levinud maausu asetamine ateistlikesse argumentatsiooniskeemidesse, kusjuures küllaltki tihti kasutatakse eksliku sünonüümia terminit „taarusk“. See vastandatakse võõrale usundile kui midagi eestlastele ürgselt omast ja seostatakse „ise hakkama saamise“ ja „endasse uskumisega“ („Eestlased on maausku, ehk usuvad iseendasse ja ümbritsevasse. Kõik. Ise on vaja hakkama saada“) – motiiv, mis on tegelikult pärit modernismiperioodiga kaasnenud teaduse- ja progressiusust. Üksikud kõresemad hääled kinnitavad siiski sellegi usundi alaväärtuslikkust („ära seleta ühti siin Taarast. Muistsete eestlaste religioon oli samasugune soolapuhumine kui moodsad usuvoolud“). Eestlastele omase usu küsimuses esineb ka hämaramaid arusaamu („eestlane ei ole kiriku inimene. Eestlane on eesti usku“).

Võõrast või vaenulikku kristlust käsitletakse vältimatult vägivallega seonduva usuvahetuse kontekstis, mistõttu „tule ja mõõga“ ning „700-aastase [osal ka 800-aastase – A. R.] orjapõlve“ motiivid on läbivad. Vägivaldsuse rõhutamise nimel kaitstakse seisukohta, et kristlus saabus Eesti aladele alles seoses ristiõdadega („Mille põhjal te väidate, et ristiusk oli Eestis juba 12. sajandil? Millised kirjalikud teated või muud allikad seda

tõestavad?“). Alternatiivset käsitlust nähakse teoloogilistes õppeasutustes valitseva vaenuliku ideoloogia põhjustatuna ning oma positsioone kindlustatakse (ekskliku) viitega akadeemilisele ajalookäsitlusele („Jälle keegi, kes parateaduste instituudis on õppinud “õigemad” ajalugu kui TÜ lõpetanud ajaloolased ja arheoloogid“).¹³

Vägivallast rääkides kerkib esile ka muistsete eestlaste endi seotus erinevate hirmutegudega. Kui enne omariiklust rõhutati, et eestlased pole kunagi kellelegi liiga teinud, siis 1920. aastatel hakkavad ajalooramatud kiitma muistseid eestlasi, kes polnud mitte ainult oma kodumaa vaprad kaitsjad, vaid suutsid olla agressiivsed ka väljaspool selle piire.¹⁴ „Sigtuna väravate“ motiiv on elujõuline siamaani, kuid sellega konkureerib tugevalt arusaam eestlastest-ürgpatsifistidest („Eestlased pole midagi halba teinud maailmale. Lääne-Euroopa riigid tegelised kolooniate rajamisega jne“, „See loll jutt inimohverdustest on kristlaste väljamõeldis! Eestlased-animistid ohverdasid peamiselt vilja“).

Kaugema ajaloo käsitlemise juures ei valmista ateistlike kommentaaride autoritele muret ei Eesti ajaloo kohta käivate allikate vähesus ega ka rahvusmüüdi kunstlik konstruktsioon, sest ollakse veendunud suulise pärimuse kandumises läbi sajandite („Maarahvas pole kunagi dogmaatiliselt raamatutarkust oma tõeks pidanud, meil on olnud suuline traditsioon ning isiklik kogemus tähtis“).

Lähiajaloo puhul puudutatakse üksikutel juhtudel nõukogude perioodi. Et see aeg on väga negatiivse semantikaga, siis ühelt poolt distantseeritakse ennast selle ajastu ideoloogilisest ateistlikust õpetusest („Eestis ei ole praktiliselt kunagi olnud olemas nõukogude “teaduslikke ateiste”. Nn „paganlus“ on olnud eestlaste ideoloogiliseks baasiks läbi aegade“), teisest küljest aga diskrediteeritakse kirikut, asetades selle võõrvõimude käsilase rolli („Nõukogude aeg olid enamus kirikutegelasest KGB teenistuses“, „kallid ekskommarid-kirikutegelased“), millisel moel käsitletakse kirikut ka kaugema ajaloo kontekstis.

Tänapäevastes küsimustes on peamine fookus erinevatel riigi ja kiri-

¹³ Kommentaarid on kirjutatud enne seda, kui ilmus *Eesti ajalugu II*. Koost ja toim Anti Selart (Tartu: Tartu Ülikool, 2012), milles käsitletakse Eesti ajalugu Euroopa ajaloo perspektiivist vaadelduna. Professionaalsete ajaloolaste seas juba taasiseseisvumisest saadik viljeletud rahvusliku narratiivi kaanoneid ignoreeriva suuna avalikkuse ette toomine vallandas ägeda ühiskondliku debati.

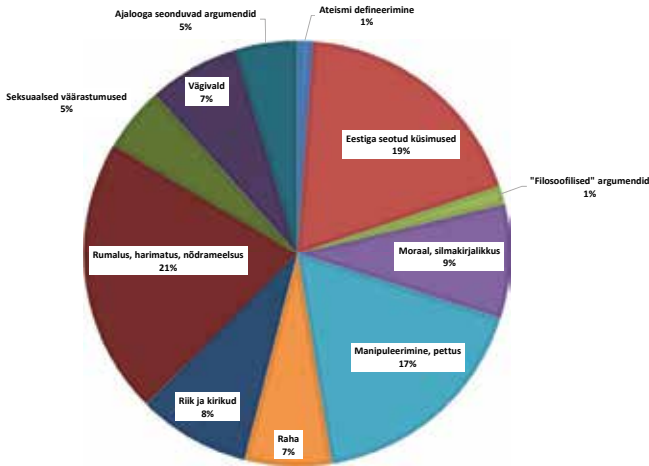
¹⁴ Kukk, „Mütologiseeritud ajaloo rollist eesti rahvuse arengus“, 105.

kute suhteid puudutavatel küsimustel. Tähelepanu saab Eesti Kirikute Nõukogu koostöö riigiga, millele vastatakse kriitikaga „riigikiriku“ aadressil ning nõutakse riigi ja kiriku lahususe põhimõtet – ehkki kahjuks mitte ükski kommentaator ei seleta, mida selle all mõeldakse. Kriitika alla on langenud riigi restaureerimistoetused kirikutele („Endal lõug rasvane aga käsi käib riigi raha järgi“), samuti Tartu Ülikooli usuteaduskonna ja Usuteaduse Instituudi („posijaid väljastav asutus“) eksistents ning religiooniõpetuse eri vormid koolides, mida seostatakse ajupesuga. Protesteeritakse vaimulike esindatuse vastu riiklikel pühadel, sõjaväe-/politseikaplanaadi olemasolu ning hoonete/esemete õnnistamiste vastu. Riiklike pühade küsimustes langeb kriitika alla poliitikute osalemine jumalateenistustel ja nende kaugenemine rahva tegelikest töökspidamistest („rahval pole midagi pistmist riigiisade ristikirikus koogutamisega“).

Ehkki rahvuslikus narratiivis suhteliselt tagasihoidlikul kohal,¹⁵ on meedia abil oluliseks ateistlikuks motiiviks saanud eestlaste vähene usklikkus („Olen uhke, et olen eestlane. Seda mitmel põhjusel, aga üks olulisi punkte on ka meie rahva vähene religioossus“), mida käsitletakse positiivsest rahva „tervemõistuslikkuse“ aspektist lähtudes. Religioonisotsioloogilise situatsiooni kohta täpsem teave siiski puudub ning suur kaal on oletustel („Pakuks, et ca 50% on ateistid, 40% agnostikud, 5% pühapäevausklikud ja teist sama palju tõsiusklikke“), mille põhjal tehakse võrdlemisi kaugeleulatuvaid järeldusi („Ma ei saa aru, miks peaks vähemus riigile peale suruma oma usulisi vaateid“) ning põhjendatakse religioossete huvigruppide soovidele mitte vastutulemist („kellel on vaja mingit kura-dima kristliku kooli? Aastatel 2006-2008 läbiviidud Gallupi uuringu järgi on eestlased kõige vähem usklik rahvas maailmas“). Usundidemograafiliselt korratatakse nõukogude ateismivaramust pärinevat teesi, mille kohaselt „luterikirikus käivad ainult vanad inimesed“; ehkki üllatuslikult vastandatakse sellele õigeusu kirik, kus „liiguvad juba rohkem tegijad“.

¹⁵ Vihuri, „Astu alla rahva hulka“, 39–40.

Diagramm 1. Ateistlike väidete protsentuaalne jaotus kommentaarides.

Kommentaaride üldine tonaalsus

Muljetavaldavalt palju on kommentaarides igasuguseid halvustavaid epiiteete – ligikaudu pooltes väidetest kasutati otseselt halvustavaid väljendeid. Peaaegu kõik ülejäänud väited olid samuti kas vaenulikul või halvustaval seisukohal, kuid neis ei kasutatud otseselt pejoratiivseid väljendeid (nt „Moraalse majaka roll??? Kuivõrd moraalseks majakaks oli näiteks Hallaste? Või kuivõrd on seda Ratzinger praegu pedofiiliskandaalide valguses“). Neutraalsetena võib käsitleda väga tühist hulka valimis esinenud ateistlikest väidetest.

Terminitega on käibel mõisted „ristikoerad“, „mustakuuemehed“, „hullkristlased“, „usuhullud“, „posijad“, „usumehed“, „ristitõbised“ jne. Eelnimetatute tegevus („koogutamine“, „õõtsumine ja jorisemine“, „pobiseimine“, „kaagutamine“, „silmad pahupidi lõuavaristamine“) ja kuulutus („muinasjutud“, „Jeesukese mulla“, „jura“, „kamarajura“, „loba“) leiavad eranditult negatiivset vastukaja: „usk on katk“, „Kaua me seda religioosset onanismi peame kannatama?“, „lollakad usutropid“, „lambad“, „ajukäebikud“ jne. Kuigi otseseid põhjendusi oma suhtumise õigustamiseks esitatakse üpris napilt („Mulle usumehed ei meeldi. Jalutasin naise ja lapsega ja needsamad vahitorni vennad tulid mulle mingit pereõnne trükist

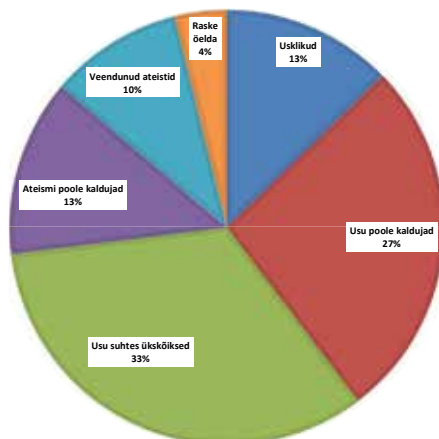
pähe määrima. Oi, kuidas ma selliseid tülitajaid ei kannata. Vastik, oi kui vastik!“), ei ole halvustamine imekspandav, kui arvestada asjaolu, et olulisimad religiooniga seonduvad märksõnad (vt diagramm 1) on rumalus, silmakirjalikkus ja manipuleerimine. Kui „tavalise“ sallimatuse objektiks on enamasti kristlus, siis islami ja juutlusega seonduvalt on väga tihti esindatud ksenofoobia („ei taha vastikuid pedofiil terroriste siia“; „Eestimaal olid mõõgavennad juba oma töö teinud ja suurte ninadega parunid nautisid oma esimese öö õigust. Sealt me geenid tuksi keeratigi, et meie hulgas on meile mitteomase mõtteviisiga indiviide nii palju“), kuid ka otsene rassism, mille tunnustamisega enesele on aga märgatavaid raskusi („Ei ole rassist aga mingeid mägede poegasid ja tütreid ma EESTIMAAL näha ei taha. Hoiame oma rahvuse ikka „tõupuhta“; „Ma ei ole rassist aga ma ei taha mitteühtegi moslemit lisaks Eestisse“) ning rassistlikuna tõlgendatakse pigem vastaspoolt („vana testament, mis on rassismi ja vihkamise nurgakivi“). Tihti olid kommentaarid nii kaudselt kui ka otseselt agressiivsed („surm ristikoertele!“).

Eestlaste puudutavate kommentaaride üldine tonaalsus on isegi raevukam üldisi religiooniteemasid puudutavatest väidetest. Kui Marek Tamm ütleb, et „Eesti ajaloomälu probleem oli pikka aega selle „traumaatiline“ loomus“,¹⁶ siis ateistlike kommentaaride põhjal võib kinnitada, et minevikuvormi kasutamine ei ole õigustatud – tahtmatult jääb mulje 800 aasta eest toimunud vägivaldaaktiga seonduvast posttraumaatilisest stressist.¹⁷ Valulik on ka reageerimine oponeerimisele – eri taseme ja eesmärgiga esitatud rahvusmüüdi dekonstruktsioone käsitletakse eestluse reetmisena („igasugune kristlusele õhutamine on esivanemate peale sülitamine“; „Ja kuidas julged end veel eestlaseks pidada?“).

¹⁶ Tamm, „Monumentaalne ajalugu. Mida me mäletame Eesti ajaloost?“, 63.

¹⁷ Toomas Haug, „Mein Kampf Eesti moodi“ – *Looming*, 10 (2009), http://www.looming.ee/?archive_mode=article&articleid=210.

Diagramm 2. Eesti elanike religioossete tõekspidamiste jaotus EUU2010 alusel.¹⁸

Ateistid sotsioloogilise uuringu valguses

Hoopis teistsugune pilt ateistidest avaneb viimase aja ühe põhjalikuma religioonialase sotsioloogilise uuringu EUU2010 andmete valguses. Uuringu põhjal toimus 2010. aasta novembris Tartu Ülikoolis samanimeline konverents, peetud ettekanded vormistati artiklikogumikuks „Astu alla rahva hulka: artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist“ (Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012). Artiklites käsitletakse küll uusvaimset miljööd, mis üldist religioosset situatsiooni tugevalt mõjutab, kuid spetsiaalselt ateistide või mitteusklike vastu huvi üles ei näidatud.¹⁹

Küsitluses osales kokku 1009 inimest, kellest 9,9% ehk 95 inimest defineerisid end veendunud ateistina ja 13,2% ehk 129 inimest ateismi poole kalduvana. Esialgu vaatlesin neid grupe eraldi, kuid kuna vastuste jaotused olid peaaegu alati üsna ühesugused, olles veendunud ateistide

¹⁸ Eerik Jõks, (toim), *Astu alla rahva hulka: artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012), 298.

¹⁹ Kogumikus puudutavad neid teatud määral Andrus Saare artikkel „Eestimaalane ja tema usk sotsioloogi pilgu läbi“, milles vaadeldakse eri väärtushinnangutega grupe ja esitatakse mitme inimtüübi (k.a hingemaailma skeptiliselt suhtujate) koondportreed, mis on aga koostatud suhtumise, mitte enesedefiniitsiooni alusel. Annika Laatsi artikkel „Eestimaalaste arusaam kristlikest moraaliireeglitest ning süü ja vastutuse vahekorra“ puudutab erinevusi ateistide või usklike moraalsete tõekspidamiste vaatevinklist.

puhul väikese nihkega (enamasti kuni 10%) radikaalsusesse kalduvad, siis otsustasin neid käsitleda ühe grupina. Seetõttu kasutan edaspidi lihtsuse huvides terminit „ateist“ korruga mõlema grupi kohta korruga (224 inimest, 23,1% valimist),²⁰ ehkki suuremate erinevuste puhul toon välja grupid eraldi.

Esiteks, millised on Eesti ateistide demograafilised näitajad? Läänes tehtud ateismisotsioloogilised uuringud on tuvastanud, et on olemas teatud ateistlikke elemente, mida ei limiteeri kohalik kontekst; nt kaldub ateism olema ülekaalukalt nooremate meessoost isikute pärusmaa. Seda on seletatud asjaoluga, et mehed on religiooniküsimustes resoluutsemad kui naised, mistõttu kuulub nii ateistide kui ka fundamentalistide hulka rohkem mehi.²¹ Ameerika ateistidest 70% on mehed, neist 55% alla 35 aasta vanad²² ja sarnased on ka meie naabermaa Soome näitajad: samuti 70% ateistidest mehed ning suurim hulk kuulub vanuseklassi 18–34.²³ Soospetsiifiliselt Eesti andmed ülemaailmse mustriga ei kattu – eesti ateistid jagunevad täiesti võrdselt meeste ja naiste vahel, ehkki veendunud ateistidest moodustasid 60% mehed. Samuti ei torka silma vanuseline erisus – alla 35-aastasi ateiste oli 38,8%, mis enam-vähem kattub selle vanusegrupiga kõigi küsitletute seas (34,2%). Ühtlasel jaotusel võib olla mitu põhjust, nt religioonivaenulik rahvuslik narratiiv või ka vägivaldne „ateiseerimine“ iseenesliku sekulariseerumise asemel, mis on aset leidnud lääneriikides.²⁴ Kinnitust leiab rahvuse seos ateistliku identiteediga – ligi 30% eestlastest peab end ateistiks või ateismile kaldujaks, seevastu muulaste seas on see protsent ainult 11.²⁵ Ateistidest 65% elas linnas, 35% maal.

²⁰ Võrdluseks: Soome ateistide osakaal on eri uuringute alusel 5–12%; Rootsis 17%, Hollandis 7%, Saksamaal 5% (Teemu **Taira**, „More visible but limited in its popularity. Atheism (and atheists) in Finland“ – *Approaching Religion* 2, nr 1 (2012), 24.

²¹ Tiina **Mahlamäki**, „Religion and atheism from a gender perspective“ – *Approaching Religion* 2, nr 1 (2012), 60.

²² Ariela **Keysar**, „Who Are America's Atheists and Agnostics?“ – *Secularism & Secularity: Contemporary International Perspectives*. Eds. Barry Kosmin, Ariela Keysar (Hartford: ISSC, 2007), 34.

²³ Taira, „More visible but limited in its popularity. Atheism (and atheists) in Finland“, 25.

²⁴ Iseenesliku ja vägivaldse sekulariseerumise erinevat mõju ühiskonnale rõhutab ka Phil **Zuckerman**, *Society without God: What the Least Religious Nations Can Tell Us About Contentment* [Hardcover] (New York: NYU Press, 2008), 21–22.

²⁵ Võrdluseks: hoolimata madalast religioossusest seostub ateism Soomes ajalooliselt kommunismi ja Nõukogude Liiduga, seega Soome-vastasusega; teisalt on aga soome

Ilmselt tänu teaduse ja religiooni konfliktimudeli populaarsusele ning teaduse ja hariduse omavahelisele seosele arvatakse, et usklikud on madala ja ateistid kõrge haridustasemega. See eeldus paika ei pea: ainult 24% Eesti ateistidest oli (lõpetamata või lõpetatud) kõrgharidusega, 49% kesk(eri)haridusega ja 27% põhiharidusega ning see jaotus ei erinenud kuigivõrd uuringus osalenute keskmisest hariduslikust profiilist (27% kõrgharidusega, 47% keskhariidus, 25% põhiharidus). Ka Ameerika ateistid esindasid üsna täpselt rahvuse hariduslikku läbilõiget,²⁶ Soome ateistide haridustase oli vaid kergelt üle keskmise.²⁷ Seevastu on suurim kõrgharidusega inimeste osakaal hoopis Eesti usklikte seas (kõrgharidusega 32%, keskhariidusega 50% ja põhiharidusega 18%) ning teisalt „eksisteerib väga selge tendents: mida madalam on inimese haridustase, seda suurem on tõenäosus, et nende hulgas on rohkem mitteusklikke inimesi“.²⁸ Vaadeldes neid andmeid teisest küljest: 51% kõrgharidusega inimestest ja 45% keskhariidusega inimestest on usklikud või usule kaldujad, seevastu vaid 20% kõrghariitust ja 24% keskhariitust olid ateistid. Eesti kontekstis võib selliseid näitajaid seletada 1970. aastaist pärinev intellektuaalide suurenenud huvi nii traditsiooniliste kirikute kui ka uusvaimsete praktikate vastu, mis vallandus reaktsioonina ideoloogilisele surutisele ja üldisele stagnaerumisele. Resümeerides – ei paista mingit seost hariduse ja ateistlike tõekspidamiste vahel, samas on aga olemas nõrk seos hariduse ja usklikkuse vahel.

Tugev positiivne korrelatsioon on aga olemas usulise leiguse ja koduse kasvatus vahel. 73% ateistidest ei saanud mingit kodust usulist kasvatust; veidi sai 21% ja intensiivset usulist kasvatust 5%. Selles suhtes valitseb sarnasus ükskõiksete grupiga, kellest 64% ei saanud mingit usulist kasvatust, 31% sai veidi ja intensiivset usulist kasvatust 5%. Kui võrrelda neid andmeid usklikte näitajatega, kellest ainult 27% ei saanud mingit usulist kasvatust, 48% sai veidi ja 23% küllaltki intensiivset kasvatust, siis leiab toetust väide, et usklikkuse või mitteusklikkuse taga on suuresti

identiteedi osaks kuulumine Soome luterlikku kirikusse (Taira, „More visible but limited in its popularity. Atheism (and atheists) in Finland“, 21.

²⁶ Keysar, „Who Are America's Atheists and Agnostics?“, 37.

²⁷ Taira, „More visible but limited in its popularity. Atheism (and atheists) in Finland“, 25.

²⁸ Andrus Saar, „Eestimaalane ja tema usk sotsioloogi pilgu läbi“ – *Astu alla rahva hulka: artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012), 57.

kodune kasvatus (Wald stat.=158,7; $p < 0,0001$). Ristitud ateiste oli ligikaudu kolmandik, leeris oli neist käinud siiski vaid 5%. Kümme ateisti ehk 4,5% ateistidest olid mõne kiriku liikmed. Demograafiliste andmete kokkuvõtteks võib esitada üldistatud lineaarse mudeli tulemused, mille kohaselt kõige olulisemad identiteedikuuluvust ennustavad näitajad ongi rahvus ja lapsepõlves saadud teadmised usust; hariduse mõju näib olevat nõrgem.

Üpriski üllatavad olid ateistide vastused küsimustele kiriku positsioonist ühiskonnas. Vaikimisi võiks ateistidelt eeldada vaid kiriku rolli minimeerimise taotlust, kuid enamasti olid sellisel seisukohal vaid üksikud, ligi veerand ateistidest ei osanud seda laadi küsimustele vastata. Nt keskkonnakaitses olid ligi pooled rahul kiriku praeguse aktiivsusega ning ligikaudu veerand pooldasid kiriku rolli suurenemist. Vaesuse ja probleemidesse sattunud inimeste abistamisel eeldas kirikult suuremat aktiivsust ligi pool ateistidest, ligikaudu 40% oli rahul praeguse tegevusaktiivsusega. Rahvussuhetes ja lõimumisel lootis kiriku suuremat aktiivsust viiendik ateistidest, praeguse tegevusega olid rahul ligi pooled ning peaaegu samal moel vastati ka küsimusele kiriku seisukohtade väljendamise kohta meedias eetika ja moraali asjus; vaid umbes 10% vastanuist lootis kiriku rolli vähenemist. Aktiivse meediakajastuse tõttu oli eeldatavalt suurem vastuseisjate arv (umbes viiendik) küsimuses, mis puudutas kiriku rolli koolihariduses – samas olid kiriku praeguse mõjuga koolides rahul pooled ja kiriku rolli suurenemist koolides lootis 13% ateistidest. Eespool käsitletud kommentaariumidega võrreldes, milles oli väga suur roll rahvuslikul narratiivil, olid tõeliselt üllatavad vastused küsimusele „Millist mõju omab kirik Teie rahvuskultuuri säilimisele Eestis?“. Kolmandik vastanuist oli veendunud, et kiriku tegevus soodustab seda,²⁹ teine kolmandik, et kiriku tegevus seda ei mõjuta, ning vaid 15% arvas, et kiriku mõju selles küsimuses on negatiivne; ligikaudu viiendik ei osanud sellele küsimusele vastata. Kiriku tugevamat seotust rahvatraditsioonidega soovisid ligi pooled ateistidest, ainult kolmandik oli sellele vastu ning samad näitajad olid ka kiriku õpetuse kaasajastamise küsimuses. Kiriku kaasamises riiklike pühade tähistamisse tuli siiski ka veidi ettearvatavamaid tulemusi – ligikaudu pooled ateistid suhtusid sellesse eitavalt, seevastu umbes

²⁹ Siin tuleb märkida, et kiriku rolli rahvuskultuuri hoidjana hindasid positiivseks ligikaudu pooled mitte-eestlastest ateistidest.

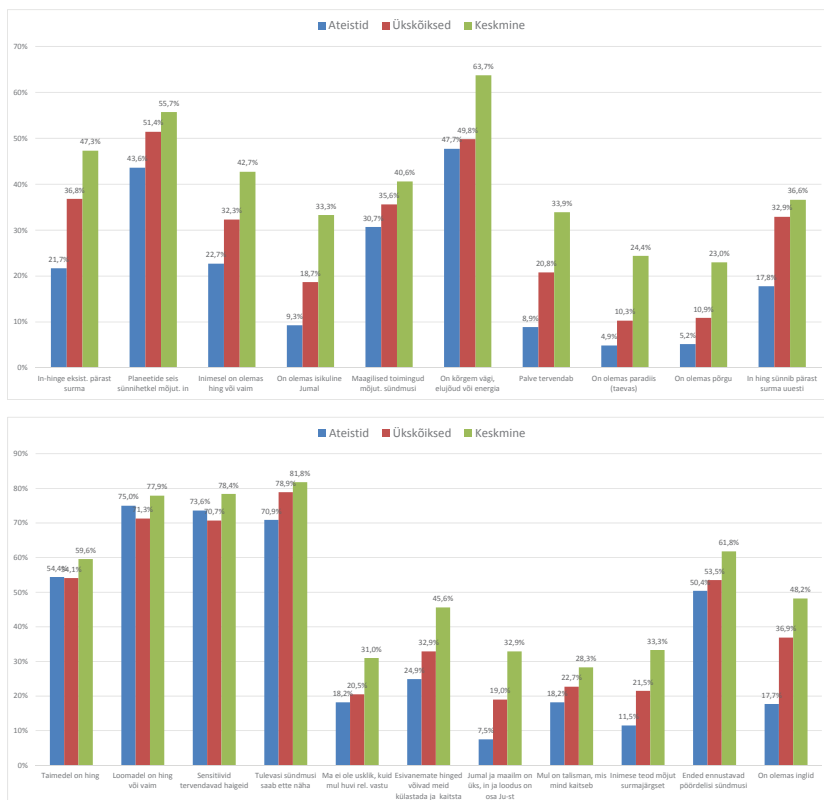
kolmandik soosivalt; ülejäänud ei osanud seisukohta võtta.

Erakordselt huvitavad olid aga ateistide vastused uuringu neile 24 väitele, mis esindavad nii klassikalisi religioosseid kui ka uusvaimseid seisukohti – seega neid, mida ateistid peaksid kindlalt eitama (eeldades, et „ateist“ tähistab neid, kes eitavad / peavad ebatõenäoliseks nii jumala kui kõige teispoelse olemasolu). Jättes sellest nimistust välja kolm küsimust, millele ateistid teatud tingimustel võiksid jaatavalt vastata („Mul on oma usk“, „Kõik mu teod mõjutavad mind“, „Kõik on ette määratud“), uurisin seda, kui paljud ateistidest ei vasta ühelegi neist küsimustest jaatavalt või pigem jaatavalt. Tulemused olid võrdlemisi ootamatud – null-skooriga (eitades või pigem eitades) läbisid selle kadalipu ainult kuus ateisti ja neli ateismile kaldujat, s.o 4,5% ateistide grupist, seejuures ükskõiksete seas (koguarvult 331 ehk 34,7%) oli sama kindlameelseid isikuid kaheksa ehk 2,4%. Kokkuvõttes tähendab see, et kogu valimist esindasid reaalselt ateistlikke seisukohti 18 inimest ehk 1,8%. Ateiste, kes „eksisid“ ühe vastusega, oli neli; ateismile kaldujaid 12; ükskõikseid 15; kahe vastusega „eksinud“ ateiste oli üheksa, ateismi kaldujaid kolm, ükskõikseid aga 22. Tõmmates „ateismi“ piiri siia, oleks ateistide arvuks 83 ehk 8,2%, kusjuures ükskõiksete gruppi kuuluks sellisel juhul isegi rohkem „ateiste“ (45) kui ateistide ja ateismi kaldujate endi hulka (38). Keskmiselt vastasid ateistid 21st seda laadi küsimusest jaatavalt kuuele, samas ei olnud ühtegi küsimust, millele ükski ateist poleks jaatavalt vastanud.

Millised siis on ateistide metafüüsilised seisukohad? Aritmeetiliselt kummastavaim oli inimhinge puudutav, mille eksistentsi pärast surma usk 21,7% ateistidest (ükskõiksed 36,8%, kõigi vastanute keskmine 47,3%), kuid veerandini ulatus nende ateistide hulk, kes nõustusid sellega, et esivanemate hinged võivad meid külastada ja kaitsta (ükskõiksed 33,5%, keskmine 45,6%). Need näitajad on õigupoolest isegi suhteliselt tagasihoidlikud, sest taimede hinge olemasolu usk 54,4% ateistidest (ükskõiksed 54,5%, keskmine 59,6%) ja loomade hinge koguni 75% (ükskõiksed 71,7%, keskmine 77,9%). Ligikaudu sama suur oli nende hulk, kes uskusid sensitiivide võimetesse haigeid tervendada – 73,6% (ükskõiksed 70,8%, keskmine 78,4%), ja mõnede inimeste võimesse tulevase sündmuse ette näha – 70,6% (ükskõiksed 79,1%, keskmine 81,8%). Planeetide ja tähtede seis inimese sünnihetkel mõjutab tema elusaatust 43,6% ateistide arvates (ükskõiksed 50,9%, keskmine 55,7%), kõrgema elujõu või energia olemasolu tunnistasid pooled (ükskõiksed 49,3%, keskmine 63,7%) ning ennetesse uskusid samuti pooled ateistidest (ükskõiksed 53,5%,

keskmise 61,8%). Inglise olemasolu uskus 17,7% ateistidest (ükskõiksed 36,3%, keskmine 48,2). Selliste küsimuste liigi kukalt kratsima panevaks tipphetkeks oli kümnendiku ateistide nõustumine isikulise jumala olemasoluga (ükskõiksed 18,1%, keskmine 30,3%).³⁰

Diagrammid 3a ja 3b. Ateistide metafüüsilised seisukohad (vastused „täiesti nõus“ ja „pigem nõus“) võrrelduna usuliselt ükskõiksete ja kõigi vastanute keskmisega.

³⁰ Ka Soome ateistid ei ole alati täiesti mittereligioosne, ta võib uskuda teatud sorti jumalat, vaimu või elujõudu või reinkarnatsiooni (Taira, „More visible but limited in its popularity. Atheism (and atheists) in Finland“, 25).

Seega tähendab ateistlik minapilt peamiselt seda, et puuduvad traditsioonilised kristlusega seonduvad uskumused – ning sarnasele järeldusele on jõudnud ka Soome ja Tšehhi uurijad.³¹ Nõukogude Liidus hakati sellise ateismikäsitluse vastu võitlema juba 1960. aastate lõpus. Riiklik poliitika oli selleks ajaks kiriku juba sedavõrd marginaalseks tõrjunud, et see kadus kultuurilise suurusena eestlaste igapäevaelust, mistõttu kujunes üldine seisukoht, et kiriku ja religioossuse puudumine tähendabki ateistlikku ühiskonda. Ehkki juhtivad ateismipropagandistid argumenteerisid, et ateist ei ole mitte usuliselt *indiferentne*, vaid väljakujunenud materialistlike vaadetega,³² on käesoleva uuringu alusel ilmselge, et see seisukoht laiemates rahvamassides ei juurdunud. Enamik end ateisti ja ateismi kaldujaina defineerinuist näivad olevat pigem nn „praktilise ateismi“ esindajad, st need, kelle ateism ei väljendu mitte jumalaeitamises, vaid pigem usu puudumises, täielikus usualases teadmatuses ning ka huvipuuduses seda laadi küsimuste vastu. Ligikaudu kolm neljandikku ateistidest ei ole viimase aasta jooksul sõprade ega pereliikmetega religiooniküsimuste üle arutlenud, ligi 20% on teinud seda paaril korral, peaaegu igal nädalal vaid paar inimest küsitletutest. Ehkki ligi kolmveerand ateistidest nõustub väitega, et iga inimene võiks midagi teada maailma religioonidest, tunnistab vaid viiendik huvi religioonide ja sellega seonduva vastu. Seetõttu puudub valdaval osal ateistidest religioossete liikumiste seisukohtadest vähimgi aimdus, sest üle 80% ei ole kunagi lugenud ühtegi religioosset teost, üle 90% ei ole kunagi lugenud religioosseid ajalehti või ajakirju, ligi 75% ei ole kunagi kuulanud ühtegi religiooniteemalist televisiooni- või raadiosaadet, ligi 90% ei ole lugenud mitte kunagi ühtegi religiooniteemalist internetilehekülge. Samas, ainult veerand ateistidest ei osanud vastata küsimusele, kas Eestimaa kirikutest kirjutatakse liiga palju või liiga vähe; 60% arvas, et seda on parajas mahus. Kas aga religiooni kohta käivad artiklid on liiga positiivsed või negatiivsed, ei osanud vastata üle kolmandiku ateistidest, pooled arvasid, et käsitlused on objektiivsed, ning kümnendik, et käsitlused on liiga positiivsed. Peamiselt ükskõiksusele religiooni suhtes viitavad ka vastused küsimustele „Kui Te mõtlete jumalateenistustel käimisele, siis milliseid tundeid see Teis tekitab?“ (seitsmepallistel skaaladel: hirmutav-julgustav, rahustav-ärritav, põnev-igav jne) – kõigile neile küsi-

³¹ *Ibid.*; Zdeněk Nešpor, „Attitudes towards Religion(s) in a ‘Non-believing’ Czech Republic“ – *Anthropological Journal of European Cultures*, nr 1 (2010), 77j.

³² Kuulo **Vimmsaare**, *Ükskõiksus – on see hea või halb?* (Tallinn: Eesti Raamat, 1981), 6, 13–14.

mustele vastab ligikaudu kolmandik ateistidest alati „raske vastata“ ning teine kolmandik on alati märkinud skaala keskmise näidu, ülejäänud vastused jagunevad ühtlaselt äärmuste vahel.

Ilmselt just ükskõiksuse tõttu olid küsitluses osalejad – erinevalt artiklite kommentaatoritest – religiooni suhtes üpriski tolerantset. Ligi 60% ateistidest olid nõus väitega, et kõik religioonid ja uskumused on omal moel õiged. Sellega „ei nõustunud üldse“ vaid 10% vastanuist, „pigem ei nõustunud“ viiendik ja 12% ei osanud sellele küsimusele vastata. Ligi kolmveerand ateistidest oli nõus või pigem nõus väitega, et inimene võib samal ajal olla nii teadlane kui ka usklik; sellega ei nõustunud (pooldades seega teaduse ja religiooni konfliktimudelit, mis on tänapäeval üks olulisemaid ateistlikke seisukohti) vaid alla viiendiku ateistidest. Tolerantsega segatud ükskõiksus ja üldine teadmatumus väljendus ka suhtumises erinevatesse usunditesse, mida näitab diagramm 4, vaenulikkust esines väga vähe. Üllatuslikult olid ateistide jaoks positiivseima kuvandiga võrdsest nii kristlus kui ka maausk, samas uus vaimus, mis nende seisukohti nii tugevalt mõjutab, oli valdavalt tundmatu – ilmselt oli siin tegu lihtsalt terminoloogilise segadusega. Maailmausundite kohta käivate küsimuste seas uuriti ka suhtumist Jeesusesse Kristusesse: ligi 55% ateistidest pidas teda väljamõeldud müütiliseks tegelaseks.

Diagramm 4. Ateistide suhtumine erinevatesse usunditesse. Välja on jäetud üksikud „raske öelda“ vastused.

Kokkuvõte

Kahe erineva meetodiga saadud andmed annavad ateistide suhtumisest diametraalselt erineva pildi. Ateistlikes kommentaarides esitatud seisukohad usklike ja religiooni kohta on ilmselgelt pigem radikaalsed kui mõõdukad, samas ei ole aga tegu tänapäevase ideeloomega, vaid varasematest religioonikriitilistest traditsioonidest pärit motiivide absurdsuseni liialdatud vormiga. Kuna väga iseloomulik on argumentide loosunglikkus ilma sisuliste põhjendusteta, siis on väidete paigutamine mingi konkreetse traditsiooni mõjuvälja suhteliselt raske, sest erinevusi ateistlike koolkondade vahel ei loo tihtipeale mitte väited ise, vaid nende põhjendused. Kuigi kommentaatorid end ise nõukogude perioodist distantseerivad, viitab kõik siiski vulgaarateismi suurele mõjule, sest seda laadi loosunglikkus on omane just nimelt sellele traditsioonile. Leidub ka teisi silmatorkavaid sarnasusi, nt mitme konkreetse motiivi esinemine (nt *Gott mit uns*, Jeesuse Kristuse pidamine müütiliseks isikuks, radikaalselt eitav suhtumine kiriklikku noortetöösse) ja robustne argumentatsioon (halvustav suhtumine ja *ad hominem*-argumendid).

Ehkki uusateism sarnaneb vulgaarateismiga ohtra demagoogiavõtete kasutamise ja agressiivse tonaalsuse poolest, eristab seda populaarteaduslik lähenemine seal, kus vulgaarateism piirdub ainult teaduslikkusele pretendeerivate hüüdlauseetega. Kuna aga populaarteaduslikku materjali valimis ette ei tulnud – samuti viiteid religiooni evolutsioonilisele päritolule, mis on üks ilmsemaid uusateismi tunnuseid; samuti ei mainita korragi ühtegi uusateistliku autori nime –, siis tuleb järeldada, et uusateismi mõju on peaaegu olematu. Teatud toimet on avaldanud teaduslik ateism, millest pärit motiive võib tuvastada nt kommentaatorite religioonisotsioloogilistes kujutelmades. Kui nende raames esitatavad andmed tõele vastaksid, hõiskaks rõõmust iga kunagine ateismipropagandist.

Vaieldamatult suurima mõjujõuga on aga rahvusmüüdist pärinevad motiivid – õigupoolest leiabki kogu religioonikriitiline argumentatsioon oma lõpliku mõtestatuse rahvusliku narratiivi kontekstis. Seetõttu pole imestada, et otseseid paralleele tõmmatakse tänapäeva islamiradikaalide tegevuse ja XIII sajandil toimunud Eesti vallutamise vahel (üldnimetaja „usu nimel sooritatud kuriteod“), ning taas leiab tõestust ideeajaloos üldiselt nenditud tõik, et püsima kipuvad jääma pigem radikaalsed, loosunglikud seisukohad, mis aga suhteliselt sarnaselt sõnastatutena võivad liikuda

isegi vastandlike ideoloogiate vahel ja saada selle käigus sootuks erineva tähenduse. Nii ongi üks huvitavamaid tähelepanekuid, et algselt rahvuslikku narratiivi kuulunud seisukohad leidsid nõukogude perioodil kasutust marksistlikus kontekstis, kuid pärast Eesti taasiseseisvumist on need ideed, nüüd juba marksistliku essentsiga rikastatult, taas rahvuslikku konteksti tagasi jõudnud. Väga hästi illustreerib seda väidet „700-aastase orjapõlve“ motiiv, mis rahvuslikus narratiivis kerkis esile XIX sajandi teises pooles. Veel sõjaeelse Eesti Vabariigi ajal oli selle peamiseks sisuks võitlus eestlaste ja sakslaste vahel, kuid tänu olulisele positsioonile rahvusmüüdis hakati seda motiivi kasutama ka nõukogude ateistlikus propagandas – eestlaste ja alamklassi kattumise tõttu oli rahvuslikku rõhumist kerge esitada klassivõitluse kontekstis. Vahetult pärast sõda mingit muutust ei toimunud, kuid hilisematel aastatel hakati anastajate rahvuse asemel rõhutama nende kristlikku tausta.³³ Nagu näha, esineb sama motiiv pärast nõukogude korra kokkuvarisemist taas rahvuslikus kontekstis, kuid esitab nüüd vulgaarateistlikku nägemust „põlisest vaenust kristlaste ja eestlaste vahel“.

Viimaks veel üks tähelepanek ateistlike kommentaaride kohta: nagu ajaloos varemgi, on üldisest sekulariseerumisest hoolimata veel XXI sajandi alguseski ateistlike seisukohtade esitamine seotud teatud elitarismitaotlusega – seda hoolimata jämedakoelisest ja tihti ka vigasest argumentatsioonist. Kõige tugevamalt väljendub see oma vastaste rumalaks pidamises, millest omakorda järeldatakse enese „tervemõistuslikkus“ ning „haritus“, hoolimata sellest, et otsene loogiline seos siin puudub.

Vulgaarateismi mõjule viitab ka religioonisotsioloogiliselt avanev pilt – mannetu argumentatsiooni tõttu ateistlikud seisukohad ei kinnistunud, samal ajal aga kujunes arusaam, et ateist on see, kellel puudub seos institutsionaliseerunud religiooniga. Sellise ateismi-definitsiooni tõttu paistavad küsitluse tulemused esmapilgul üllatavate või isegi naljakatena, kuid tegu on vaid iiri anekdoodi „Oled sa katoliiklik või protestantlik ateist?“ transformatsiooniga Eesti religioossesse konteksti, milles valitseb kaksikjaotus kristluse ning uue vaimsuse miljöö vahel. See jagab kaheks ka kohalikud ateistid. Esimesse, väiksemasse gruppi kuuluvad „traditsionaalsed

³³ Teatud määral vastab see Karsten Brüggemanni esitatud küsimusele „kuidas on viimase 90 aasta jooksul eestlaste tajus muutunud põhivaenlase kujutis“, vt Karsten **Brüggemann**, „Ajalooteadus ja Eesti Vabadussõda – uut uurimisperspektiivi otsides“ – *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2008), 174.

ateistid“, kes vastanduvad nii teistlikele kui ka esoteerilistele seisukohtadele. Teise, suurema grupi moodustavad aga „uusvaimsed“ või „sünkretistlikud“ ateistid, kelle seisukohad on tugevalt mõjustatud uue vaimsuse uskumustest. Ateistlike ja esoteeriliste uskumuste üheaegne esinemine toetab arusaama, et uskumise ja uskmatus piir ei ole konkreetne, vaid pigem hägus või „poorne“ – kui selline piir üldse olemas on.

Nii võibki resümeerida, et Eesti kontekstis ei ütle „ateism“ enesedefiniitsioonina suurt midagi inimese uskumuste ega ka religiooni suhtumise kohta; see ei tähenda mingit teatud religioonivastaste või mittereligioossete veendumuste komplekti. Tegu on sildiga, mis võetakse sotsioloogilises uuringus pakutavate seast ja seepärast tasuks olla skeptiline nende uuringute suhtes, mis küsivad ainult inimeste enesedefiniitsiooni järele, tundmata huvi tegelike uskumuste vastu. Kui aga seisukohti täpsemalt uurida, siis näib enamik Eesti ateistidest või ateismi kaldujaist olevat pigem nn „praktilise ateismi“ esindajad – need, kelle ateism ei väljendu mitte jumalaeitamises, vaid kel puudub traditsiooniline jumalakujutus ja seos institutsionaliseerunud religiooniga; keda iseloomustab usualane teadmatus ning huvipuudus seda sorti küsimuste vastu. Eestlaste „religioosne kirjaoskamatus“ on olnud teemaks juba taasiseseisvumisest alates, kuid käesoleva uurimuse alusel paistab, et tegu on ka ateistliku kirjaoskamatusena – arusaam eestlastest kui „maailma uskmatuimast rahvast“ on sügavalt ekslik.

KASUTATUD ALLIKAD

1. „Põltsamaa linnapea palus volikogul oma palka kärpida“ – *Tartu Postimees*, 30.12.2009 (<http://www.tartupostimees.ee/206155/poltsamaa-linnapea-palus-volikogul-oma-palka-karpida/>)
2. „Norra leht avaldas taas Muhamedi pilapildid“ – *Postimees*, 08.01.2010 (<http://www.postimees.ee/209335/norra-leht-avaldas-taas-muhamedi-pilapildid/>)
3. „Taanis üritati mõrvata prohvet Muhamedi pilapiltide autorit“ – *Postimees*, 02.01.2010 (<http://www.postimees.ee/206997/taanis-uritati-morvata-prohvet-muhamedi-pilapiltide-autorit/>)
4. „Online-väitluste uus hooaeg algab eutanaasiaga“ – *Postimees*, 05.02.2010 (<http://www.postimees.ee/221296/online-vaitluste-uus-hooaeg-algab-eutanaasiaga/>)

5. „Kui moslemid (v)allutavad Euroopa, siis Eesti...?“ – *Postimees*, 06.02.2010 (<http://www.postimees.ee/220950/kui-moslemid-v-allutavad-euroopa-siis-eesti/>)
6. „Marjah' piirkonnas käivad veel üksikud tulevahetused“ – *Postimees*, 15.02.2010 (<http://afganistan.postimees.ee/224963/marjah-piirkonnas-kaivad-veel-uksikud-tulevahetused/>)
7. „Kiisler: riik ja kirik ei pea olema lahutatud“ – *Postimees*, 11.04.2010 (<http://www.postimees.ee/248516/kiisler-riik-ja-kirik-ei-peat-olema-lahutatud/>)
8. „Religiooniga seotud vägivald on kasvanud“ – *Postimees*, 10.08.2011 (<http://www.postimees.ee/525334/religiooniga-seotud-vagivald-on-kasvanud/>)
9. „Eesti vanim eraülikool kaotab ülikooli staatuse“ – *Postimees*, 28.05.2011 (<http://www.postimees.ee/452016/eesti-vanim-eraulikool-kaotab-ulikooli-staatuse/>)
10. „Jeesuse kui isiku kirjeldamine on teaduslik fantastika“ – *Forte*, 06.07.2011 (<http://forte.delfi.ee/news/teadus/jeesuse-kui-isiku-kirjeldamine-on-teaduslik-fantastika.d?id=49067455&com=1&s=1&no=20>)
11. „Jehoova tunnistajate suurrkogunemine koondab Tartusse üle 2000 uskliku“ – *Tartu Postimees*, 24.06.2011 (<http://www.tartupostimees.ee/479514/com/jehoova-tunnistajate-suurrkogunemine-koondab-tartusse-ule-2000-uskliku/>)
12. „Risti kirik ja Muinsuskaitseamet kisklevad vanade müntide pärast“ – *Postimees*, 24.05.2011 (<http://www.postimees.ee/447028/risti-kirik-ja-muinsuskaitseamet-kisklevad-vanade-muntide-parast/>)
13. „Vanalinnas avab ukсед uus kristlik kool“ – *Tallinna Postimees*, 20.05.2011 (<http://www.tallinnapostimees.ee/443624/vanalinnas-avab-uksed-uus-kristlik-kool/>)
14. „Pärnu linn annab laste varjupaiga jumala kätte“ – *Pärnu Postimees*, 02.06.2011 (<http://www.parnupostimees.ee/457056/parnu-linn-annab-laste-varjupaiga-jumala-katse/>)
15. „Tartu Ülikooli rahvusmõtte auhinna sai Vello Salo“ – *Tartu Postimees*, 01.12.2011 (<http://www.tartupostimees.ee/653902/com/tartu-ulikooli-rahvusmotte-auhinna-sai-vello-salo/>)
16. „Tiina Jõgeda: Miks me kirikus ei käi?“ – *Eesti Ekspress*, 04.12.2011 (<http://www.ekspress.ee/news/arvamus/arvamus/tiina-jogeda-miks-me-kirikus-ei-kai.d?id=62535464>)
17. „Iraagis tapeti kümneid palverändureid“ – *Postimees*, 05.12.2011 (<http://www.postimees.ee/658430/com/iraagis-tapeti-kumneid-palverandureid/>)
18. „Fotod: Milline on ilusaim kirik Eestis?“ – *Eestielu.ee*, 06.12.2011 (<http://eestielu.delfi.ee/eesti/raplamaa/rapla/rahvahaal/fotod-milline-on-ilusaim-kirik-eestis.d?id=62763830&com=1&s=1&no=20>)
19. „Paavst palus Neitsi Maarjat Euroopat aidata“ – *Postimees*, 09.12.2011 (<http://www.postimees.ee/662990/paavst-palus-neitsi-maarjat-euroopat-aidata/>)
20. „Itaalia sunnib katoliku kiriku makse maksma“ – *e24.ee*, 10.12.2011 (<http://www.e24.ee/664488/com/italia-sunnib-katoliku-kiriku-makse-maksma/>)

21. „Peapiiskop jõulujumalateenistusel ei teeni“ – *Postimees*, 17.12.2011 (<http://www.postimees.ee/669052/com/peapiiskop-joulujumalateenistusel-ei-teeni/>)
22. „Väsinud paavst valmistub jõuludeks“ – *Postimees*, 17.12.2011 (<http://www.postimees.ee/672674/com/vasinud-paavst-valmistub-jouluudeks/>)
23. „Islam keerab kolmandat korda läände“ – *Eesti Päevaleht*, 17.12.2011 (<http://www.epl.ee/news/arvamus/islam-keerab-kolmandat-kordalaande.d?id=63425910>)
24. „Kas jumal on olemas?“ – *Naine24.ee*, 20.12.2011 (<http://www.naine24.ee/675674/com/kas-jumal-on-olemas/>)
25. „Teadlased: Jeesus Kristuse surilina on üleloomulik!“ – *Forte*, 23.12.2011 (<http://forte.delfi.ee/news/teadus/teadlased-jeesuse-kristuse-surilina-on-uleloomulik.d?id=63683088&com=1>)
26. „Raivo J. Raave: Kas jõulud on saatanast?“ – *Delfi.ee*, 23.12.2011 (<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/raivo-j-raave-kas-joulud-on-saatanast.d?id=63685892>)
27. „Rahutud jõulud ja protestiv 2011. aasta viitavad Looja-kujulisele tuhimikule inimeste sees“ – *Delfi.ee*, 24.12.2011 (<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/rahatud-joulud-ja-protestiv-2011-aasta-viitavad-looja-kujulisele-tuhimikule-inimeste-sees.d?id=63687296>)
28. „Tõnu Lehtsaar: Unustades jõulude sisu kannatame enda poolt kokkukeeratu all“ – *Delfi.ee*, 24.12.2011 (<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/tonu-lehtsaar-unustades-joulude-sisu-kannatame-enda-poolt-kokkukeeratu-all.d?id=63686004>)
29. „Kas õnnelikust lõpust saab õnnelik algus?“ – *Postimees*, 24.12.2011 (<http://arvamus.postimees.ee/680376/com/kas-onnelikust-lopust-saab-onnelik-algus/>)
30. „EELK peapiiskop: tänavu oli ühiskonnas palju vaimset otsimist“ – *Postimees*, 25.12.2011 (<http://www.postimees.ee/680914/com/eelk-peapiiskop-tanavu-oli-uhiskonnas-palju-vaimset-otsimist/>)
31. „Marti Aavik: tähed ennustavad suurt jama“ – *Postimees*, 07.01.2012 (<http://arvamus.postimees.ee/694668/com/marti-aavik-tahed-ennustavad-suurt-jama/>)
32. „Paavst nõuab uusi meetmeid pedofiilia väljajuurimiseks“ – *Postimees*, 07.02.2012 (<http://www.postimees.ee/730372/com/paavst-nouab-uusi-meetmeid-pedofiilia-valjajuurimiseks/>)
33. Kirikuõpetajast volinik pettis valijaid – *Järva Teataja*, 09.01.2012 (<http://www.jt.ee/695782/com/kirikuopetajast-volinik-pettis-valijaid/>)
34. „Putin tahab Vene meediasse rohkem religioonisaateid“ – *Postimees*, 10.02.2012 (<http://www.postimees.ee/734506/com/putin-tahab-vene-meediasse-rohkem-religioonisaateid/>)
35. „Nädalavahetuseks toodi Eestisse imettegev ikoon“ – *Tallinna Postimees*, 13.01.2012 (<http://www.tallinnapostimees.ee/701778/com/nadalavahetuseks-toodi-eestisse-imettegev-ikoon/>)

36. „Paavst hoiatab USAd äärmusliku usuvastasuse eest“ – *Postimees*, 19.01.2012, (<http://www.postimees.ee/709234/com/paavst-hoiatab-usad-aarmusliku-usuvastasuse-eest/>)
37. „Tiit Veeberi annetus kirikule aina suureneb“ – *Tartu Postimees*, 13.02.2012 (<http://www.tartupostimees.ee/737650/com/tiit-veeberi-annetus-kirikule-aina-suureneb/>)
38. „Hannes Hermaküla: ega meesmonogaamidki pimedad ole!“ – *Naine24.ee*, 15.03.2012 (<http://www.naine24.ee/775118/com/hannes-hermakula-ega-meesmonogaamidki-pimedad-ole/>)

Atko Remmel, *From Marxist Atheism to Mass Superstition. Observations On Popular Atheism in Estonia In the Beginning of the 21st Century*

The article concentrates on beliefs and attitudes of atheists in contemporary Estonia, which is regarded one of the most secularized countries in Europe. There are four traditions in Estonian recent history that are critical of religion or Christianity. The earliest of them is Estonian national narrative, an artificial Esto-centric treatment of history in the manner of Romanticism, which regards the church a henchman of the foreign oppressors who ruled Estonia since its Christianization in 13th century; therefore, the attitude is negative. The annexation by Soviet Union in 1940 brought along the state-supported atheism with two more or less distinctive traditions: low-level “vulgar atheism” and higher level “scientific atheism”. Lastly, there is some influence of so-called New Atheism that originates from the 21st century Anglo-American context. Comparative analysis of these traditions is given in Remmel 2012, thus the main questions of this study are: which of these traditions is the most influential and what are the standing points of contemporary Estonian atheists?

The study is divided into two parts. The first part uses qualitative content analysis on the internet comments critical of religion posted to the articles on religion in Estonian newspapers. The latter part draws on the quantitative data of the sociological survey “Of Life, Religion and Religious Life” (2010) and focuses on respondents who picked the label “convinced atheist” or “inclined toward atheism”.

These two datasets give us completely different pictures of atheism in contemporary Estonia. The attitude of the internet commentaries can be described as passionate and intolerant against any expression of religion. Although vast majority of the commentaries indicate the influence of “vulgar atheist” tradition, this struggle is almost uniformly understood in the context of the national narrative. Thus it can be observed how some motifs that originate from the national narrative were slightly changed and effectively used in Soviet atheist propaganda, and enriched with Soviet content, are used again in nationalist context today.

On the other hand, according to the data of the sociological survey EUU 2010, Estonian atheists’ attitude towards religion can be described as tolerance based on total indifference. The greatest impact on identifying with atheism have nationality (Estonians being much more atheist than other ethnicities) and the lack of religious upbringing, while sex, education and age have almost no impact. Most of the atheists had different supernatural beliefs, indicating that the borderline between belief and unbelief is not explicit, but “porous”. This points also to the fact that self-image does not say much about actual beliefs, and that the common understanding of “atheism” is quite different from the dictionary meaning – most probably it is understood as “not associated with Christianity”.